

- DR. BARKÓCZI I.-DR. PUTNOK J.: Tanulás és motiváció. Tankönyvkiadó, Budapest, 1967. 167-176., 258-279. p.
- J. S. BRUNER: Új utak az oktatás elméletéhez. Gondolat, Budapest, 1974. 165. p.
- J. S. BRUNER: Az oktatás folyamata. A pedagógia időszerű kérdései külföldön. Tankönyvkiadó, Budapest, 1968. 68. p.
- DR. HIEBSCH-DR. CLAUS: Gyermekpszichológia. Tankönyvkiadó, Budapest, 1973. 189-208. p.
- JUHÁSZ F.: A motiváció szerepe a nevelésben. ELTE Pedagógiai Közlemények. Tankönyvkiadó, Budapest, 1968. 171-180., 31-53. p.
- KELEMEN L.: A pedagógiai pszichológia alapkérdései. Tankönyvkiadó, Budapest, 1967. 171-205. p.
- DR. KOZÉKI B.: A motiválás és motiváció. A pedagógia időszerű kérdései hazánkban. Tankönyvkiadó, Budapest, 1975. 5-21. p.
- W. P. KUGEMANN: Megtanulok tanulni. Gondolat, Budapest, 1976. 61-80. p.
- LEONTYEV: A pszichikum fejlődésének problémái. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1964. 543-564. p.
- E. STELLAR: Pszichofiziológia. Gondolat, Budapest, 1972. 233-288. p.

DR. BÓRA FERENC
Kaposvár

A gyengén tanuló alsó tagozatos gyerekek sikerei a munka- és a játéktevékenységben

A munkára nevelés

A munkára nevelés komplex módon átfogja a nevelési folyamat egészét, s létrehozza az aktív, kezdeményező, alkotó embert. Alapvető jellemzője, hogy az elmélet és a gyakorlat egységében megvalósítja a szellemi és fizikai munka sokféle változatát, s lehetővé teszi a legkülönbözőbb munkaféleségek elvégzését.¹ Az erkölcs egyik alapelve a munkához való lelkiismeretes viszony. A munka nevelőhatású megszervezése a munkavégzés normáinak elfogadtatásában, a munka szükségleteinek kialakításában nyer kifejezést és megvalósítást. Tevékenységformái a következők: a tanulás, az önkiszolgálás, a társadalmilag hasznos kollektív fizikai munka.² A szentlőrinci kísérlet egyik elméleti alaptétele, hogy az iskolának a társadalmi összgyakorlatra kell felkészíteni a tanulókat. Mivel társadalmunk „struktúrált társadalom”, az osztálytársadalmi gyakorlat valamennyi oldalával a gyerekeknek csak az iskola közvetítésével lehet kapcsolata. Az iskola biztosítja a tanítás-tanulást, a termelést és a gazdálkodást, a közéleti-társadalmi tevékenységet és a szabadidős tevékenységet. A termelés és gazdálkodás mint nevelő tevékenység kulcsszerepet kap a jövő iskolájában, „szükségképp megsokszorozza a közösség gazdasági-társadalmi kapcsolatait.”³ E nevelési koncepció sarkalatos pontja, hogy a nevelési folyamatban csak azok a tevékenységek hatékonyak, amelyeknek célja társadalmilag lényeges feladat végrehajtása.⁴ Kutatások bizonyítják, hogy a ma általános iskolájában a munka, a játék eltérő arányban érvényesül a nevelésben, gazdasági tevékenység nem jellemzője az alapprofili iskolának.⁵

Alapvető feltétel, hogy a felnőtt vezetése-irányítása – egyre csökkenő arányban – legyen jelen a munkára nevelésben. Fokozatosan kaphat a gyerek minőségileg és mennyiségileg lehetőséget az önirányítás megvalósítására, a direkt irányítást felváltja a közvetett nevelői irányítás. Az önállóság kialakítása lépésről lépésre történik a munka tervezésében, szervezésében, végrehajtásában, ellenőrzésében és értékelésében. A munkavégzés során a munka társadalmi hasznosságának felismertetése döntő jelentőségű, mert a felelősségérzet, a kötelességtudat csak így alakítható ki. Nem elegendő a rutin, a munkában való jártasság kifejlesztése a tanulóknak, sort kell keríteni a gyerek egyszerű újításainak, ésszerűsítéseinek megtételére és a munkafolyamatban való bevezetésére. E lehetőségek megteremtése vezethet el az alkotó gondolkodásig és a munkából fakadó problémamegoldásig. A túlterhelt munka csökkenti a munkakedvet és kudarcokhoz vezet, a túl könnyű munka pedig nem eredményez fejlesztőhatást.⁶

A játék

A játék a munka „előgyakorlatának” tekinthető. Előkészíti a gyereket az élet megismerésére, biztosítja sokoldalú fejlődését, melynek során kialakul az ügyesség, a találékonyság, a leleményesség, a kitartás, a céltudatosság. Mindezek a tulajdonságok a munkavégzésben is fontosak.⁷ „Az alkotó játék a munka előiskolája.” A játékban feladatokat valósít meg a gyerek, nehézségeket küzd le, közben fejlődnek szellemi és testi képességei, erkölcsi tulajdonságai. A gyermek fejlődésével párhuzamosan növekedik a munka aránya.⁸ A kisiskolás bármely élménye kiindulópontja lehet a játéknak. A játékot az örömelemény különbözteti meg más tevékenységektől. „A játék önmagáért való: maga a ténykedés, a manipuláció, az elképzelés szerzi a gyerekeknek az örömet.”⁹

Az elégtelen osztályzatot kapott s az osztályismétlésre utalt tanulók esetében döntő jelentőségű a családban uralkodó munkalétkör, a pontos napirend kialakítása, a gyerek számára a mindennapi élet tényeiben való eligazítás, a szülők példaadása.¹⁰ A sorozatos iskolai kudarcok kioltják a gyerekek biztonságérzését és önbecsülését. A fizikai munkában produkált eredményeik meghozzák a régvárt sikert és az önbizalmat. Az elismerés erőfeszítésre készíteti őket, s elindíthatja felemelkedésüket. A fizikai munka terén kapott elismerés kedvező hatást gyakorolhat a más tevékenységben tapasztalt hiányosságok fokozatos felszámolásában.¹¹

A vizsgálat megszervezése¹²

Vizsgálataink Somogy és Baranya megye bukott tanulóira terjedtek ki. Hosszú évek óta gondot jelentett (és jelent) e két megyében is a tanulmányaikban megrekedt alsó tagozatos tanulók alaptevékenységeinek irányítása és fejlesztése.

Célunk, hogy az alsó tagozatos – bukás következtében tanulmányi kudarcokat átélt – gyerekek két alaptevékenységének, a fizikai munkának és a játéktevékenységnek „önállóságra utaló” paramétereit feltárjuk.

A bukott tanulók legfontosabb két tevékenységformáját egy aspektusból vizsgáljuk: a két megyében az önállóság mely fokán képesek a gyerekek az egyes tevékenységeket végrehajtani. Elemzésünkben kimutatjuk, hogy Somogyban és Baranyában nyert adatok között milyen megegyezések és különbségek vannak. Megállapításaink tartalmában a komparativitást érvényesítjük.

Alapsokaságnak tekintettük Somogy és Baranya megyékben az összes bukott alsó tagozatos tanulót. Lépcsőzetes kiválasztással Somogyban 67, Baranyában 71 bukott tanulót jelöltünk ki. Mintánk reprezentatív jellegű, megállapításaink és következtetéseink a vizsgálatban szereplő két megye alsó tagozatos tanulóira érvényesek.

A vizsgálatban a kérdőíves, az interjú és a megfigyelés módszereit használtuk. A tanulmányi kudarcon átesett gyerekek tanítóitól kértünk reális adatokat kérdőíven és exploráció keretében. Esetenként a tanulók tevékenységének megfigyelését végeztük és végeztettük el.

A munkatevékenység elemzése

Vizsgálatunk kiderítette, hogy Somogy megyében az alsó tagozatos bukott tanulók önállótlan munkatevékenységének aránya alacsony. Ez a tény azt is bizonyítja, hogy van olyan tevékenységi forma, melyben a tanulási kudarcot vallott kisiskolások „elégítetelt kapnak” gyötrődéseikért. A 4. osztályban már egyetlen gyerek sincs, akiknél tanítók teljes önállótlanóságot, passzivitást, tehetetlenséget tapasztaltak volna a fizikai munkában. A pedagógusoktól kapott szóbeli információk szerint a jó tanulók többsége önállótlanabb a fizikai munkában, mint a bukott tanulók. A Somogy megyében szerzett adatok és tények azt bizonyítják, hogy már az alsó tagozatban tapasztalható a nevelésben az egyoldalú intellektualitás. A tanulással szemben a munkára nevelés háttérbe szorul, a pedagógus és a család is a tanulási tevékenységet támogatja és erősíti elsősorban. Ennek köszönhető, hogy a jól tanulók érdeklődése csak a tanulásra irányul, energiájuk nagy részét a tanulmányi munkára fordítják. A tanulásban kitűnt gyerekek idejét elsősorban az órákra való felkészülés foglalja le, s kevés életkoruknak megfelelő munkát végeznek. A szülőket a jelenlegi iskolai követelmények rákényszerítik arra, hogy gyermekeik jövője érdekében – a kisiskolás kortól kezdve – csak a tanulásra koncentráljanak. A bukott tanulók – a jó tanulmányi eredményt produkáló társaikhoz viszonyított – eredményesebb és magasabb szintű fizikai munkája a bizonyítási szándékból, a sikerek utáni vágyból ered elsősorban.

Somogy megyében a 2. osztályos tanulmányi kudarcokat átélt gyerekek egyharmada, a 3. osztályosoknak kevesebb, mint negyed része szorul sok felnőtt segítségre az életkoruknak megfelelő fizikai munka tervezésében, szervezésében és végrehajtásában. A 2. osztályosok negyede, a 3.-osok nem egészen fele, a 4.-esek 60 százaléka képes kevés segítséggel elvégezni az önként vállalt – a családban és az iskolában – reá háruló fizikai munkát. Öröndetes, hogy időszakos ellenőrzéssel és megerősítéssel önállóan hajtják végre a tanulók – a magasabb osztályok irányába haladva egyre eredményesebben – az önkiszolgáló, a családi munkamegosztással kapcsolatos, az iskolában közösen végzett s a társadalmilag hasznos munkát. A 4. osztály bukott tanulóinak ötödrésze a teljes önállóságra képes a fizikai munkában. Akik ezt a teljesítményt nyújtották, a tanulásban sem lehetnek reménytelen helyzetben, hiszen bebizonyították, hogy egy másik tevékenységben – ahol a figyelem, az emlékezet, a képzelet, a gondolkodás nagy szerepet játszik – képesek eredmények elérésére. A 2–4. osztályban bukott tanulók egészére a fizikai munkavégzésben a legjellemzőbb „önállóságot mutató kategóriának” bizonyult, hogy kevés segítséggel el tudták végezni a rájuk háruló munkát. A vizsgálatba bevontak majdnem negyven százaléka jutott el erre a munkavégzési szintre, de magas azok százalékaránya is – több mint húsz százalék – akiknek nem volt szükségük a fizikai munka teljesítésében segítségre.

A tanítók alaposan ismerik tanítványaikat, hiszen évekig oktatják – nevelik őket. Meglepő, hogy a bukott tanulók között nem találtak Baranya megyében olyant, akinél teljes önállótlanyságot lehetett volna kimutatni a fizikai munka végzésében. Ebben a megyében is alacsony volt azoknak a tanulónak a százaléka, akik sok segítségre szorultak a munkatevékenységük végzésében. Kevés felnőtt közreműködést igényelt a 2. és a 3. osztályban a gyerekek fele. Jellemző – s teljesen indokolt –, hogy a 2. osztályban a tanulók 40 százaléka, a 3.-osok negyede lassan, de teljesen önállóan képes életkorának megfelelő nehézségű munkát végezni. A teljes önállóság fokát a 4.-esek egyharmad része érte el. A 2–4. osztály bukott tanulóira Baranya megyében a munkatevékenység terén a felnőttek kevés segítsége, az önálló, de lassan végzett munka a legjellemzőbb.

A két megye adatainak összehasonlításából kiderült, hogy Baranyában és Somogyban a fizikai munkavégzésben az önállótlanyság nem jellemző, s a 4. osztályban a tanulók egy része eljut az önálló munkavégzés fokára. Baranyában valamivel jobb a helyzet, minden harmadik, Somogyban minden ötödik negyedikes gyerek jutott el a teljes önállósághoz. A statisztikai adatok szerint a fizikai munkában sok segítségre szoruló gyerekek aránya magasabbnak bizonyult Somogyban, mint Baranyában. A kevés segítséget igénylők pedig Somogyban voltak nagyobb százalékban. Baranya megyében a fizikai munkában a tanulónak nem egészen a fele szorult valamilyen formában a felnőttek segítségére, a másik fele elérte az önállóság alacsonyabb vagy magasabb fokát. Somogy megyében a gyerekek közel 70 százaléka igényelt munkatevékenységéhez „külső” támogatást, s az önállóak aránya valamivel a 30 százalék fölé emelkedett.

A játéktevékenység komparatív értékelése

A játék jelentős szerepet tölt be a gyermek fejlődésében: „Azt jelenti számukra, amit a felnőttek életében a munka.” A vidám játék elősegíti a tanulók értelmi, érzelmi, akarati fejlődését. A mozgásos játékok kedvezően befolyásolják az erőt, a gyorsaságot, az állóképességet, az ügyességet kialakulását.¹³ A kisiskolások a játéktevékenység következtében olyan élményekhez jutnak, amelyek tovább színesítik érzelmeiket, lehetőséget teremtenek, hogy a felnőttek vagy társaik helyzetébe beleéljék magukat. A játék alkalmat teremt arra is, hogy a művészeti alkotásokat megértsék a tanulók. A közösséget is formálja a játék, a tevékenység közben a gyerekek kitárulkoznak, s ez hozzásegíti őket egymás alaposabb megismeréséhez. A közös játékok alkalmat adnak a kapcsolatteremtésre. A játék által kiváltott örömben az összes tanuló és a pedagógus is részesül. Kialakul a figyelmesség, a segítség és a tapintat egymás iránt.¹⁴ A játék a gyermek fejlődése során újabb és újabb formákat ölt, de jelentőségét sohasem veszti el. Játéktevékenység közben a tanulók ismereteket szerzenek, bővítik tudásukat. Segítségével fejlődik értelmi képességük, aktivitásuk, önállóságuk. Nem túlzás azt állítani, hogy a játék a személyiség és a jellem alakulásában döntő jelentőségű tevékenység.

Az iskolai tanulásban logikai műveletek révén képzetek, fogalmak, ítéletek, törvények, szabályok birtokába jut a gyermek. A játéktevékenységben a szubjektív elemek kerülnek elsősorban előtérbe. A gondolkodási és cselekvési sémáktól eltérhet, játékadta sajátos lehetőségeket alkalmazhat, mely kreatív gondolkodásra készíti. A munkához és a tanuláshoz – testi és értelmi erőfeszítésekhez – a játék sok alkalmat kínál. Az iskolai leckék tanulása közben a gyerekek elfárad, a játék viszont felüdíti. „Nagy pedagógiai érték rejlik abban is, hogy a játékban minden résztvevő

egyenlő eséllyel indulhat. Különösen a csoportjátékok jelentősek ebből a szempontból, mert nemcsak eltüntetik a valóságban meglevő képességbeli különbségeket, de alkalmat kínálnak arra is, hogy felcserélődhessenek az egyébként szokásos szerepek: a jó tanuló háttérbe szorulhat, míg a rossz tanuló győztesen kerülhet ki a játékból.¹⁵

Somogy megyében a tanítók nem jelöltek meg a kérdőíven egyetlen tanulót sem, aki a játékban teljesen önállóltan lenne. A 2. osztályosok negyede, a 3.-osok pontosan harmada szorult játéktevékenységükben sok külső irányításra. Kevés útmutatást igényelt a 2. osztályban a gyerekek fele, 3. és 4. osztály közel egyötöde. Az önállóság mutatóinak vizsgálata közben kiderült, hogy önálló – lassú, vagy kis megerősítésre, biztatásra szoruló és a teljesen önálló kategóriákban – 2. osztályban az eredmény 25 százalékos, a 3. osztályban 44,4 százalékos, a 4. osztályban már 80 százalékos. Megállapítható, hogy az osztályok emelkedésével fokozatosan nő az önállóság a gyerekek játéktevékenységében. Az összes tevékenység közül a játékban a legkedvezőbbek az eredményesség mutatói.

Baranya megyében a játék önállóságfokozat szerinti paraméterei között szembetűnő, hogy a 2. és 3. osztályban – alacsony százaléokban ugyan – de előfordult önállótlanúság. A 2. osztályban érthetően magasabb, a 3. osztályban alacsonyabb az „önállótlanúság aránya”. A játékban sok iránymutatást igénylők mindhárom osztályban kis százalékban fordultak elő. Tevékenységükbe kevés külső beavatkozást igénylők a 2. osztályosok egyötödét, a 3. osztályosok felét teszi ki, a 4. osztályban jelentéktelen e kategóriában a százalékarány. Az önállóság szférájába került – lassú, biztatást igénylő, teljesen önálló – gyerekek százalékos mutatói sokkal jobbak a 2. osztályban, mint a 3.-ban. A vizsgálat a tanítókkal készített interjúk segítségével sem tudta kimutatni, miért jobbak az eredmények a nyolc éves tanulók esetében, s miért gyengébbek a kilenc éves korúak körében. A pedagógusok információi alapján feltételezhető, hogy a gyermekanyag valamivel jobb a 2. osztályban, mint a 3.-ban, s a tanítók a 2. osztályban nagyobb gondot fordítanak a játéktevékenységek szervezésére.

A két megye százalékos mutatóinak komparatív összevetéséből kiderült, hogy sokkal jobbak a játéktevékenység önállóság irányába mutató százalékos adatai, mint a tanulásban, a kisdobosmunkában és a fizikai munkában. A játéktevékenység terén Somogyban biztatóbbak az adatok, mint Baranyában, hiszen az előbbi megyében egyáltalán nincs teljesen önállóltan tanuló a játéktevékenységben. Az önállóság kialakulásában – az osztályok számának és az életkor növekedésével arányos – fokozatos fejlődési vonal tapasztalható Somogyban. Baranyában viszont a 2. osztályban magasabb az önállóság foka, mint a szomszéd megyében. Bebizonyosodott mindkét megyében, hogy a bukott alsó tagozatos tanulók tudnak önállóan játszani, pedig e tevékenységi formában is szükséges a figyelem, az emlékezet, a képzelet, a gondolkodás, a kitartás, az érzelem stb. Elsősorban a tanulás és a játéktevékenység között mutatható ki a legnagyobb eltérés, a nevelőktől kapott információk pedig azt mutatják, hogy a tanulmányaikban megrekedt gyerekek és a jó tanulók játéktevékenysége nem sokkal különbözik egymástól.

Javaslatok

Javasoljuk, hogy az alsó tagozatot tanító pedagógusok kiemelt figyelemmel használják fel a munkatevékenység pozitív követelményeinek, a munkavégzés közben kialakult tulajdonságoknak aktivizáló, felelősséget kiváltó, pontosságot követelő, szilárd akaratra épülő transzferhatásait. A jól tanuló gyerektől is követeljük meg

az önkiszolgálást, a közösség érdekében kifejtett és a társadalmilag hasznos munkát. A tanulmányi kudarcélményen átesett, a fizikai munkában kiváló eredményeket elért gyerekek önbizalmát biztosítsák úgy, hogy a munkában nyújtott tevékenységeiket elismerik az osztályközösség előtt.

A tanulók által kedvelt játéktevékenység szervezése során a tanítók biztosítsák a gyerekek egészséges testi és pszichés fejlődését. Tegyék lehetővé a játék funkcióinak érvényesülését: a szórakozást, a pihenést és a tapasztalatszerzést, a tanulást. Biztosítsanak sokoldalú hatást, s alakítsák ki az előnyös személyiségjegyeket a játék által. Emeljék ki a gyenge tanuló eredményes játéktevékenységét, „játékteljesítményt”. Tegyék lehetővé az óvoda és az iskola közötti átmenet áthidalását a játéklehetőségek megszervezésével, örömet kiváltó játékos feladatok megoldásával, a kudarcot átélő gyerekek passzivitásának feloldásával. Igényeljük a szerep-, a konstrukciós, a szabály-, a didaktikus játékok alkalmazását a tanórákon és a tanórákon kívüli időszakban.

JEGYZETEK

1. Pedagógiai lexikon (L-Q) Akadémiai Kiadó, Bp., 1978. (Főszerkesztő: Nagy Sándor) 187. l.
2. Dr. Bábosik István: Az erkölcsi-politikai nevelés. Neveléstudomány. (Szerkesztette: Nagy Sándor és Horváth Lajos). Tankönyvkiadó, Bp., 1976. 177. l.
3. Gáspár László: A társadalmi gyakorlat szükségletei és az általános nevelés tartalma. Akadémiai Kiadó, Bp., 1977. 39., 41. l.
4. Gáspár László: A közösségi nevelésre épülő nevelési folyamat általános vonásai. Tankönyvkiadó, Bp., 1967. 52–102. l.
5. Dr. Boros Dezső: A nevelés fő feladatai az emberi tevékenység- és viszonyrendszer alapján. = Pedagógiai Szemle 1979/2. sz. 115. l.
6. Dr. Komlósi Sándor: Az erkölcsi nevelés. Pedagógia II. (Szerk.: dr. Szántó Károly). Tankönyvkiadó, Bp., 1970. 105–106. l.
7. Pedagógia (Szerk.: dr. Nánási Miklós) Tankönyvkiadó, Bp., 1971. 133. l.
8. Dr. Ágoston György: Neveléstudomány. Tankönyvkiadó, Bp., 1970. 127–129. l.
9. Mérei Ferenc-V. Binet Ágnes: Gyermeklélektan. Bp., Gondolat Kiadó, 1970. 121–122. l.
10. Dr. Hans Löwe: Az iskolai kudarc problémái. Tankönyvkiadó, Bp., 1974. 82. l.
11. Komlósi S. i. m. 108. l.
12. Ezúttal mondunk köszönetet a vizsgálatban segítséget nyújtó levelező tagozatos főiskolai hallgatóknak és az adatszolgáltató pedagógusoknak.
13. Földényi Pálné: Játékos versenyek. Színes, vidám szabad időt! Ifjúsági Lapkiadó Vállalat. Bp., 1982. 23. l.
14. Dajka Margit: A gyermekjátékoktól a játszókörig. Színes, vidám szabad időt! ILV. Bp., 1982. 21–22. l.
15. Dudás László: Játék, játékoság az irodalomórán. Gyermek, nevelők, intézmények. Tankönyvkiadó, Bp., 1982. 104–105. l.